

TERRITORIAL DEVELOPMENT: STRATEGIC CONTEXT

DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-191-6-20>

Iryna Semyhulina

*Candidate of Economic Sciences, Junior Research Fellow,
Department of Macroeconomic Policy and Regional Development
Research Center for Industrial Development Problems
National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9523-3322>*

Ihor Yaroshenko

*Candidate of Economic Sciences,
Head of the Department of Macroeconomic Policy
and Regional Development
Research Center for Industrial Development Problems
National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7107-5550>*

Daria Mykhailenko

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Research Fellow,
Department of Macroeconomic Policy and Regional Development
Research Center for Industrial Development Problems
National Academy of Sciences of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8420-6510>*

THEORETICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF THE PRINCIPLES OF SPATIAL DEVELOPMENT OF TERRITORIES IN UKRAINE

Summary

For the development of territories in Ukraine it remains important to address issues of protection of national and regional traditions and interests, maintenance of local identity, restoration of historical heritage, preservation, reproduction and efficient use of available territorial resources and more. The formation and functioning of an effective system of territorial development management at the central, regional and local levels is an integral part of any democratic state. The principles of spatial development of the territories presented in the study are broad and diverse. Spatial development of territories directly depends on the existing territorial features, so the formation of the

principles of its organization requires an individual approach, despite the presence of common characteristics suitable for all territories. Given the general global trend in spatial development of territories on the basis of sustainability, taking into account the principles of sustainable development is appropriate when forming priorities for spatial development of territories in Ukraine.

Вступ

Для сучасного світового суспільства характерними є процеси глобалізації, регіоналізації і децентралізованого управління. Україна намагається формувати політику просторового розвитку на основі інтеграції у світові процеси з урахуванням особливостей і переваг зовнішніх взаємозв'язків у поєднанні з визначенням і реалізацією пріоритетів внутрішнього розвитку територій. Сьогодні актуальним для розвитку територій в Україні залишається вирішення питань захисту національних і регіональних традицій та інтересів, підтримки місцевої ідентичності, відновлення історичної спадщини, збереження, відтворення й ефективного використання наявних територіальних ресурсів (природних, людських, інфраструктурних, культурно-історичних, господарсько-економічних, інших) тощо.

Реалізація реформи децентралізації влади в Україні відкрила територіям можливість як для саморозвитку на основі власних ресурсів та спроможностей, так і для розширення співпраці з іншими територіями й залучення зовнішніх ресурсів, що створює додаткові позитивні перспективи для сталого розвитку.

Вибір теоретичних підходів до формування принципів публічного управління територіями на національному та місцевому рівнях впливає на ефективність функціонування системи центральних і регіональних органів влади, місцевого самоврядування, спроможність виконувати повноваження, забезпечувати високий рівень якості життя громадян і сталий розвиток.

Дослідники принципів просторового розвитку розглядали розвиток територій із позиції широкого кола чинників впливу: географічних, адміністративних, економічних, соціальних, політичних, інноваційних тощо. Ефективне управління територіальним розвитком у сучасних умовах набуває актуальності не лише з позиції необхідності вирішення наявних проблем, а й розширення можливостей для саморозвитку територій.

Дослідження засад, принципів і чинників просторового розвитку, під впливом яких формуються певні закономірності, принципи, тенденції та створюються умови для функціонування та розвитку спроможних територій в світі, є актуальними і для України.

Розділ 1. Європейський досвід формування і функціонування місцевого самоврядування та його імплементація в законодавстві України

Досвід просторового розвитку країн Європи та світу протягом останніх десятиліть характеризується суттєвими змінами в організації управління територіальним розвитком на засадах децентралізації, що узагальнений за певними напрямками.

По-перше, це стосується розширення рівнів відповідальності місцевої влади в процесі управління територіальним розвитком, що відбувається паралельно з розширенням кола їхніх повноважень, коли громади стають відповідальними за всі процеси, що тривають на їх території, серед яких – управління та планування місцевим розвитком, гарантування достойних умов праці, організація сучасних умов для навчання і оздоровлення, забезпечення європейського рівня надання суспільних послуг, створення комфортного середовища для життєдіяльності у громаді.

По-друге, процеси управління місцевим розвитком здійснюються на основі планування та визначення і формування стратегічних пріоритетів, які реалізуються на рівні громад через розроблення відповідних програм і проєктів для їх реалізації.

По-третє, змінилася суб'єктність управління, коли територіальні громади розширюють свій вплив на процеси управління розвитком власних територій, використовуючи механізми співробітництва і партнерства. Таким чином, за рахунок реалізації спільних проєктів (наприклад, індустріальних парків, публічно-приватного партнерства, кластерів, інше), розширюються конкурентні переваги територій на місцевому рівні і створюються умови для їх саморозвитку.

Ефективність реалізації зазначених напрямів потребує від місцевої влади розуміння власних особливостей і ресурсних можливостей територій, спроможних забезпечити гідний місцевий соціально-економічний розвиток, володіння необхідною інформацією і знаннями, умілого користування навичками та досвідом, що сприятиме розвитку конкурентоспроможності громад.

Базою для розвитку територій на засадах децентралізованого управління виступають сформовані принципи організації місцевого самоврядування, визначені в Європейській хартії місцевого самоврядування, що знайшли відображення в українському законодавстві (рис. 1). Представлений на рис. 1 аналіз принципів організації управління територіальним розвитком, визначених в Європейській хартії місцевого самоврядування, порівнюється з їх імплементацією у вітчизняному законодавстві щодо формування й функціонування місцевого самоврядування на основі впровадження реформи децентралізації влади в Україні, що відбувається паралельно з реформуванням засад, принципів, напрямів регіональної політики в країні, оскільки є нерозривно пов'язаними між собою.

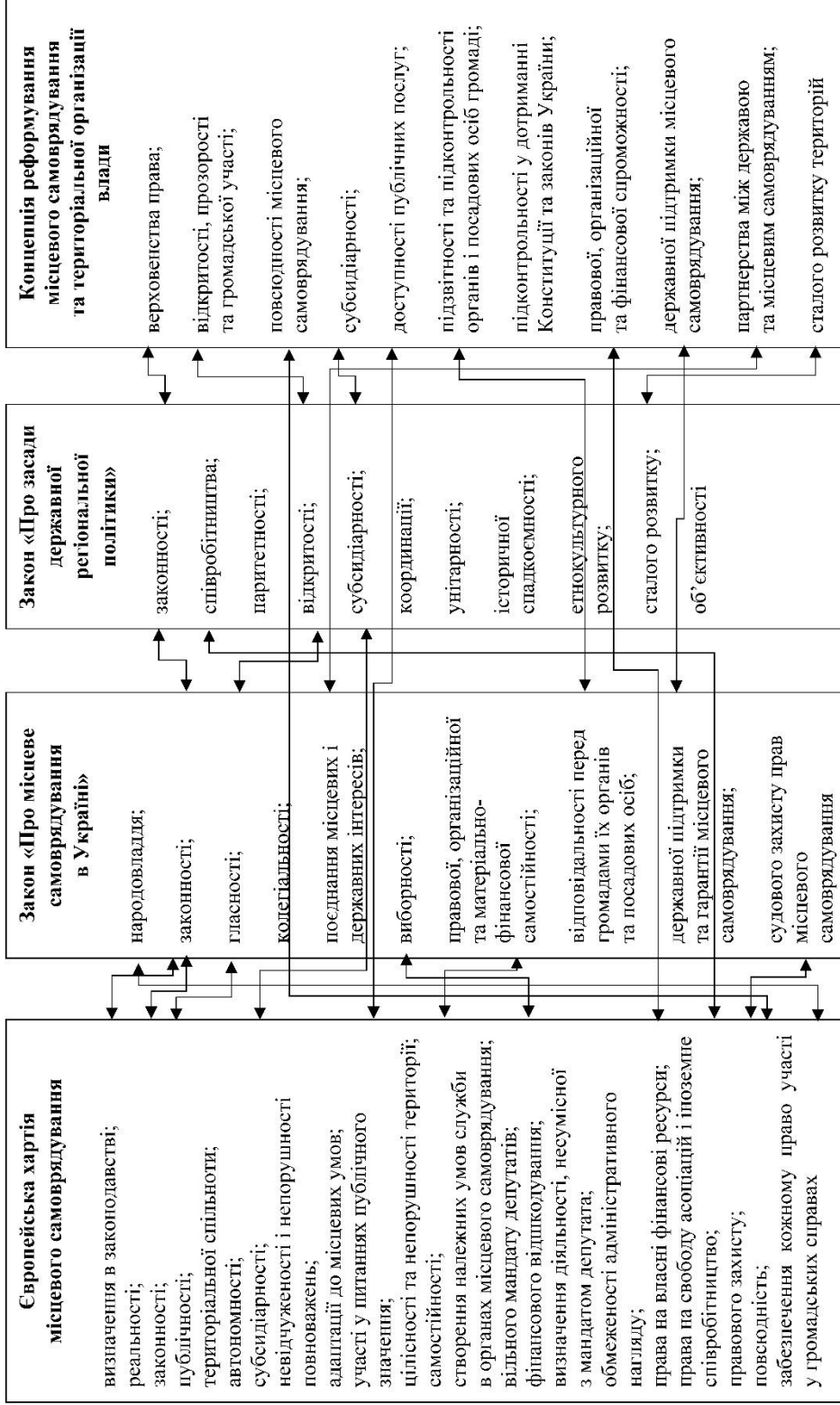

Рис. 1. Аналіз принципів організації управління територіальним розвитком, визначених у Європейській хартії місцевого самоврядування і законодавстві України

Джерело: складено авторами за даними [1–4]

Аналіз повноти імплементації принципів Європейської хартії місцевого самоврядування у чинному законодавстві представлений у наукових та науково-методичних публікаціях, проте окремі автори [1; 5] визначають наявність проблем із їх повним відображенням у нормативно-правових актах. Основними причинами такого стану називають: недостатність повного відтворення в Конституції та законах України [2; 6]; існування недоліків офіційного перекладу тексту документу українською мовою [7], що вплинуло на різнобічне тлумаченням окремих її положень у процесі законотворчої і наукової діяльності, отже, спричинило відмінності у теоретичних підходах до розуміння й організації муніципальної влади [8; 9]; наявність суттєвих перешкод на шляху реалізації цих принципів у практиці публічного управління в Україні.

Так, наприклад, зазначається [5], що принцип реальності місцевого самоврядування повністю не відтворений на рівні закону і, відповідно, не отримав належної реалізації в силу наявної в Україні «біцентристської» системи територіальної організації влади, яка не дає змоги конкретизувати перелік питань місцевого значення та розмежувати повноваження між місцевим самоврядуванням та місцевими органами виконавчої влади.

Ставиться під сумнів реалізація в Україні принципу автономності місцевого самоврядування, оскільки муніципальна свобода (право територіальних громад та органів місцевого самоврядування вільно вирішувати питання, віднесені до компетенції місцевого самоврядування) доволі часто обмежується відсутністю належного розмежування повноважень між різними видами органів публічної влади та практикою застосування адміністративних методів управління з боку органів виконавчої влади національного і регіонального рівнів [5].

Має місце недотримання принципу невідчуженості та непорушності повноважень місцевого самоврядування, коли у практичній реалізації наявною є тенденція до обмеження деяких повноважень органів місцевого самоврядування, зокрема і самоврядних, закріплених у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» [2], хоча ст. 24 передбачено, що інші закони не повинні суперечити його положенням.

На практиці не реалізується принцип адаптації (приспосовування) здійснення делегованих органам місцевого самоврядування повноважень до місцевих умов [5]. У процесі реалізації виникають протиріччя між законодавчо встановленим рівнем контролю за виконанням повноважень та обов'язковим характером їх делегування. Це проявляється через небажання місцевих органів виконавчої влади узгоджувати з органами місцевого самоврядування вирішення питань, що стосуються прав та інтересів територіальних громад.

Питання відтворення і реалізації принципу цілісності та недоторканості території залишається поки не вирішеним. Невизначеність належним

чином у Конституції та законах України територіальної основи місцевого самоврядування спричинила вживання в нормативних документах законодавчо невизначених понять і термінів, серед яких – «територія юрисдикції сільської, селищної, міської ради», «територія села, селища, міста» тощо. Ураховуючи відсутність в офіційному перекладі українською мовою Європейської хартії місцевого самоврядування [7] нормативного визначення терміна «територіальні кордони органу місцевого самоврядування», питання щодо його імплементації в Україні залишається відкритим.

Запровадження на місцевих виборах пропорційної виборчої системи поставило під загрозу реалізацію в Україні принципу вільного мандату депутатів представницьких органів місцевого самоврядування, оскільки їх діяльність у раді нині зумовлюється менше інтересами виборців, аніж партійними [5].

Відзначається нестворення в Україні правових гарантій реалізації права місцевої влади на власні фінансові ресурси, які б відповідали потребам громади і були достатніми для здійснення функцій та повноважень, неконкретизовано процедуру судового та позасудового захисту правових і законних інтересів місцевого самоврядування [5].

Територіальне управління в Україні, що визначилася з бажанням розбудови партнерських відносин із країнами Європи на основі повноцінної участі у просторовому розвитку Європейського континенту, потребує формулювання чітких принципів просторового розвитку на основі положень, представлених у «Європейській перспективі просторового розвитку» (Е50Р, 1999 р.), «Керівних принципах стійкого просторового розвитку Європейського континенту» (2000 р.) та інших документах, підготовлених СЕМАТ.

Сучасним трендом просторового розвитку країн та їхніх територій у Європі та світі виступає дотримання принципів сталого розвитку. Особливість функціонування моделі соціально-економічного розвитку територій на засадах сталості проявляється через мінімізацію втручання людини в екологічні процеси та організацію активної політики збереження навколишнього середовища для існування прийдешніх поколінь [10].

Реалізація європейських принципів сталого просторового розвитку спрямована на забезпечення потреб населення усіх регіонів, гарантування прав і можливостей для розвитку майбутніх поколінь, узгодження соціальних, економічних, екологічних, культурних, інших функціоналів територій, організацію міжнародного і галузевого співробітництва, для досягнення довготривалого, широкомасштабного і збалансованого просторового розвитку.

Просторовий розвиток європейських територій на засадах сталості побудований на дотриманні таких принципів [11]:

– територіальної цілісності, що забезпечується на основі збалансованого соціального та економічного розвитку регіонів та сприяє підвищенню конкурентоздатності територій. Результат спрямований на підвищення привабливості різних видів територій (старопромислові регіони, сільські території, інші) шляхом реалізації програм просторового розвитку, активної участі громадян і громадських організацій у плануванні просторового розвитку;

– рівноправності розвитку, що забезпечується шляхом формування партнерських відносин між різними видами територій, зокрема міських і сільських територій. Результат спрямований на поліпшення взаємовідносин між містом і селом, стимулювання розвитку територій шляхом розбудови мереж громадського транспорту, відродження та диверсифікації сільського господарства, підвищення ефективності інфраструктури, розвитку зон відпочинку, збереження і примноження природної і культурної спадщини;

– збалансованої доступності, в основу якого покладено створення умов вільного доступу всіх регіонів до будь-якої точки Європи шляхом використання і модернізації транс'європейських мереж відповідно до вимог просторового розвитку. Результат спрямований на реалізацію стратегій щодо розвитку різних видів транспорту на основі врахування актуальних аспектів просторового планування за умови зниження їхнього впливу на навколишнє середовище;

– інформаційної і знанневої доступності, що змінює суспільство, його просторову структуру, створює рівні умови для доступу всіх регіонів до інформаційних технологій і телекомунікаційних мереж. Результат спрямований на стимулювання створення доступних у режимі on-line банків даних із метою надання допомоги регіонам у виході на ринки та поліпшенні їхніх зв'язків із глобальною економікою;

– екологічної збереженості, що має сприяти запобіганню або обмеженню різноманітних збитків, завданих навколишньому середовищу. Результат спрямований на запровадження найменш шкідливих методів господарювання в лісовому та сільському господарстві, екологічно безпечних транспортних і енергетичних систем, оздоровлення депресивних територій, запобігання промислових аварій, відродження постраждалих унаслідок промислового забруднення територій тощо;

– збереження довкілля з метою підвищення цінності природних ресурсів, їх охорони та примноження, відновлення природної спадщини. Результат спрямований на збільшення привабливості регіонів шляхом підвищення їх рекреаційної цінності та поліпшення якості життя;

– управління культурною спадщиною, що розглядається як еволюційний процес охорони та збереження спадщини з урахуванням потреб сучасного суспільства. Результат спрямований на примноження культурної спадщини для економічного розвитку територій і зміцнення

регіональної самобутності шляхом залучення інвесторів, туристів і широкої громадськості;

– енергетична безпека, на основі підвищення ефективності розроблення та використання енергетичних ресурсів та їхніх потужностей. Результат спрямований на стимулювання використання відновлюваних джерел енергії як просторово пов'язаних та екологічно безпечних систем;

– заохочення сталого туризму, розвиток нових форм високоякісного та збалансованого туризму. Результат просторового розвитку спрямований на зростання завдяки розвитку туризму, можливостей, зокрема, для відсталих регіонів. Актуальною є підтримка форм м'якого туризму, які можуть бути легко адаптовані до місцевих і регіональних умов (наприклад, екотуризм), розвиток яких створює життєво важливі можливості для розвитку регіонів;

– обмеження впливу природних катастроф. Результат просторового розвитку спрямований на організацію запобіжних заходів щодо мінімізації збитків і послаблення вразливості структури розселення.

Розділ 2. Аналіз теоретичних підходів

до формування принципів просторового розвитку територій

Система територіального управління в Україні знаходиться у стадії постійного розвитку й удосконалення. З одного боку, вона ґрунтується на фундаменті багаторічного вітчизняного досвіду, що є динамічним і постійно розширюється, з іншого – спирається на європейські принципи і цінності, що є актуальними для імплементації в нашій країні.

За таких обставин пріоритетами розвитку територій виступають забезпечення соціальної єдності, зміцнення незалежності та територіальної цілісності, чітке розмежування повноважень та відповідальності між державними і місцевими органами влади, що в результаті визначає сучасні принципи для подальшого просторового розвитку суспільства на демократичних засадах. Набули актуальності процеси планування територіального управління на основі об'єднання місцевих, регіональних і державних інтересів та їх узгодження із секторальними інтересами [11].

Відбувається поступове зростання ролі простору у суспільному розвитку, коли простір розглядається як одночасне і взаємоузгоджене функціонування екологічних, соціальних, економічних та інших систем, що активно впливають на вибір рішень щодо напрямів і пріоритетів функціонування територій, інтенсивності їх використання, ураховуючи власні відмінності й особливості.

Простір по відношенню до соціально-економічного розвитку уявляється як динамічна система, що поєднує у собі наявні ресурси для розвитку території (природні, трудові, виробничі, фінанси, інформацію тощо), інфраструктурні можливості (інженерні, комунікаційно-інформаційні, фінансові, культурні технології тощо) для їх використання та

способи для ефективного управління ними. Просторовий розвиток за цих умов пропонується розглядати як відтворювальний процес елементів простору, що функціонує як взаємоузгоджена й організована система їх використання (сировинних ресурсів, товарів і послуг, організаційних, фінансових і людських капіталів тощо) [12].

Просторовий розвиток територій в Україні здійснюється з урахуванням пріоритетів політики регіонального управління, що спрямовуються на виконання економічних, соціальних, екологічних, адміністративно-організаційних та низки інших питань територіального розвитку, та одночасно враховують як загальнодержавні, так і місцеві інтереси [13]. За таких умов просторовий розвиток скеровується на вирішення завдань щодо планування регіонального розвитку з мінімізацією навантаження на природне середовище; взаємне узгодження пріоритетів державної, регіональної і місцевої інфраструктурної політики для створення рівних умов життя громадян, розширення можливостей різних видів територій, у тому числі регіонів, громад, міст, районів, для соціально-економічного розвитку.

У матеріалах [14] просторовий розвиток розглядається як комплекс організаційних заходів управління елементами і зв'язками територій, система дій, спрямованих на трансформацію й оптимізацію просторових змін. Просторовий розвиток представлений широтою різновидів, а саме економічного, соціального, екологічного, функціонального, географічного, векторного, інноваційного тощо, які сформувалися на основі визначення поняття про існуючий простір і його взаємозв'язків з елементами систем, що його оточують.

У наукових дослідженнях виділяються різні підходи до організації просторового розвитку та його значення у формуванні соціально-економічних процесів у різних видах територій (регіонах, громадах, містах тощо), отже, розглядаються принципи просторового розвитку відповідно до поставленої мети дослідження (табл. 1).

В одних пропонується розглядати просторовий розвиток територій із позиції їх прив'язки до розвитку економіки, інші досліджують просторовий розвиток із позиції забезпечення конкурентоспроможності території, у низці напрацювань приділяється більше уваги принципам просторового розвитку в умовах розвитку територій на засадах децентралізації влади; частина науковців віддає перевагу принципам просторового розвитку в умовах реалізації положень сталого розвитку.

Так, у роботі [12] автор вважає доцільним під час визначення принципів просторового розвитку конкретної території (країни, регіону, громади, населеного пункту) врахування принципів, що характеризують економічний розвиток такої територіальної системи, бо вважає їх тісно пов'язаними між собою. До найбільш важливих автором віднесені такі:

Таблиця 1

Аналіз принципів просторового розвитку територій, сформованих за різних умов і мети їх використання

Просторовий розвиток на засадах сталості	Просторовий розвиток з урахуванням економічних чинників	Просторовий розвиток на основі конкурентоспроможності	Просторовий розвиток в умовах децентралізації	Просторовий розвиток в умовах децентралізації на засадах сталості
<p>Територіальна цілісність</p> <p>Рівноправність</p> <p>Збалансованість</p> <p>Інформаційна і знаннєва доступність</p> <p>Екологічна збереженість</p> <p>Збереження довкілля</p> <p>Управління культурною спадщиною</p> <p>Енергетична безпека</p> <p>Сталий туризм</p> <p>Обмеження природних катастроф</p>	<p>Корпоративності</p> <p>Комплексності</p> <p>Системності і раціональності</p> <p>Підпорядкованості</p> <p>Оптимальності</p> <p>Взаємодоповнюваності</p> <p>Історичного самовизначення</p> <p>Поліцентричності</p> <p>Скорочення розривів</p> <p>Єдності</p> <p>Відтворення</p> <p>Субсидіарності</p> <p>Взаємності</p> <p>Соціальної згоди</p> <p>Пріоритетності</p> <p>Комплементарності і органічності</p> <p>Доступності</p> <p>Стійкості</p> <p>Адміністративності</p>	<p>Ефективності</p> <p>Якості інституційного середовища</p> <p>Інвестиційно-інноваційного розвитку</p> <p>Інноваційно-технологічного розвитку</p> <p>Необхідного масштабу</p> <p>Функціонування спеціалізованих ринків</p> <p>Розвитку інфраструктури</p> <p>Якості бізнес-середовища</p> <p>Прозорості і неупередженості</p> <p>Адаптивності</p> <p>Комплексності</p> <p>Дотримання інтересів</p> <p>Відкритості</p>	<p>Всесічного і комплексного підходу</p> <p>Місцевого лідерства і бачення перспектив</p> <p>Творчості і креативності</p> <p>Партнерства</p> <p>Відкритості місцевої економіки</p> <p>Планування</p> <p>Гнучкості та адаптивності</p> <p>Оперативності і цілеспрямованості</p> <p>Прозорості і підзвітності</p> <p>Конкурентоспроможності</p>	<p>Орієнтації на потреби й інтереси людей</p> <p>Консенсусу щодо довготермінової мети</p> <p>Усебічності і цілісності</p> <p>Спрямованості на чіткі бюджетні пріоритети</p> <p>Комплексного аналізу</p> <p>Моніторингу</p> <p>та оцінювання</p> <p>Відповідальності і лідерства</p> <p>Готовності дотримуватися зобов'язань</p> <p>Стратегування</p> <p>Активної й ефективної участі</p> <p>Зв'язку між рівнями влади</p>

Джерело: складено авторами за даними [11; 12; 15–18]

– принцип корпоративності, мається на увазі узгодженість процесів та їхніх складових елементів, що відбуваються у просторі будь-якої території;

– принцип комплексності, мається на увазі просторовий розвиток на основі врахування галузевої спеціалізації території для задоволення попиту і потреб;

– принцип системності і раціональності, що передбачає залучення в розвиток економіки території всього комплексу суспільних факторів, ураховуючи їх цілеспрямоване використання;

– принцип підпорядкованості, що ґрунтується на визначених параметрах порядку, які дають змогу описати поведінку територіальної системи та її окремих елементів, та параметрах контролю, що дають змогу оцінити зміни у поведінці;

– принцип оптимальності, що пропонується використовувати по відношенню до: рівня спеціалізації окремих територіальних економічних систем на сучасному етапі розвитку продуктивних сил країни; просторової структури розвитку території за функціональною ознакою, у якій виокремлюють функціональний, забезпечуючий та управляючий складники в однакових пропорціях для узгодженості та ефективності розвитку всієї територіальної системи; просторової організації територій на основі оптимального поєднання територіального (горизонтального) і галузевого (вертикального) аспектів розвитку на всіх рівнях організації життєдіяльності суспільства; районування (зонування) просторового розвитку з урахуванням функціонування природних економічних зон на основі визначення їх пріоритетності;

– принцип взаємодоповнюваності та значимості територій як просторових лідерів, що характеризуються розвитком сучасної інфраструктури, концентрації кваліфікованих кадрів, сприятливих умов для розвитку життєвого середовища;

– принцип історичного самовизначення, що сприятиме освоєнню нового простору, створенню нових способів господарювання, забезпеченню гідних умов життєдіяльності на основі спільного використання інфраструктурних ресурсів;

– принцип полі центричності на основі організації центрів продукування діяльності, формування перспектив для розвитку всіх територій з урахуванням урбаністичних засобів, поліпшення функціональних зв'язків сільських і міських територій;

– принцип скорочення розривів за рахунок формування ефективних механізмів соціально-економічних відносин між центром і периферією на основі інтеграції полюсів розвитку, їх взаємної адаптації та активізації зв'язків;

– принцип єдності на основі створення єдиного простору, що стимулює однакові умови для розвитку соціальних і економічних процесів на територіях, використовуючи зміцнення і раціональне

впровадження грошово-кредитної, фінансово-бюджетної, податкової, регуляторної, інших систем;

- принцип відтворення, що стосується просторового середовища існування і розвитку людського потенціалу як стратегічного територіального ресурсу;

- принцип субсидіарності, що ґрунтується на розподілі повноважень (функцій, прав, обов'язків, відповідальності, компетенцій, фінансів) між управлінськими органами різного рівня;

- принцип взаємності на основі узгодження планів і схем просторового розвитку між державним, регіональним і місцевим рівнями влади;

- принцип соціальної згоди, що формується на основі ефективної участі суспільства у процесах просторового планування і розвитку, розширення громадської ініціативи, створення активного середовища для зовнішніх інвесторів і агентів;

- принцип пріоритетності, що дає змогу ефективно і цілеспрямовано використовувати наявні ресурсні можливості для просторового розвитку;

- принцип комплементарності і органічності, що реалізується на основі взаємного узгодження елементів в процесі управління просторовим розвитком;

- принцип доступності, що реалізується на основі рівного доступу всіх територіальних суб'єктів до інфраструктури, інформації, знань тощо;

- принцип стійкості просторового розвитку, що забезпечує достойні умови для майбутнього існування і функціонування прийдешніх поколінь;

- принцип адміністративності, що в умовах процесу глобалізації створює нові можливості для просторового розвитку територій на основі відмінностей між економічним простором і територіальними кордонами, коли на розвиток територій впливають інтеграція у зовнішні ринки, розширення капіталів, знань і технологій з інших територій.

До актуальних питань у ході дослідження просторового розвитку територій виносяться значення узгодженості інтересів різних соціально-економічних груп у процесі його формування та дотримання балансу між різними складниками соціально-економічного та екологічного розвитку, що в разі незбалансованості стає причиною виникнення проблем просторового розвитку більшості регіонів країни. Залежності від пропонованих шляхів для вирішення цих питань розглядаються різні підходи і принципи розвитку [15].

Розглядаючи питання управління різними територіальними системами на основі забезпечення їхньої конкурентоспроможності пропонуються для врахування такі принципи просторового розвитку [15; 16]:

- принцип ефективності, коли від продуктивності функціонування ринків товарів і послуг залежить рівень конкурентоспроможності просторових територіальних систем;

– принцип якості інституційного середовища, коли у забезпеченні певного рівня конкурентоспроможності території приймають активну участь державні і громадські інститути, а їх взаємодія сприяє отриманню максимального ефекту;

– принцип інвестиційно-інноваційного розвитку, коли ефективність використання інвестиційних та інноваційних інструментів сприяє забезпеченню збалансованості територіального виробництва за обмежених ресурсів;

– принцип інноваційно-технологічного розвитку, коли економіка регіону здатна у швидкому темпі сприймати й упроваджувати нововведення для підвищення власної продуктивності;

– принцип масштабу, коли результати оцінювання обсягу ринків впливають на визначення обсягів виробництва і споживання товарів та послуг;

– принцип функціонування спеціалізованих ринків, коли гнучкість ринку праці на основі швидкої галузевої та територіальної мобільності працівників та раціональності використання фінансових ресурсів забезпечує стабільне зростання конкурентоспроможності просторового розвитку території;

– принцип розвитку інфраструктури, коли якісна інфраструктура забезпечує інтеграцію та зв'язки між окремими ринками і територіями, що впливає на конкурентоспроможність та економічне зростання територій;

– принцип якості бізнес-середовища, що є індикатором привабливості просторового розвитку територій, який впливає на формування додаткових стимулів для реалізації місцевих конкурентних переваг;

– принцип прозорості та неупередженості, що сприяє забезпеченню справедливого розподілу економічних чинників виробництва між суб'єктами;

– принцип адаптивності, коли нівелювання об'єктивних циклічних коливань ринкової кон'юнктури зменшує негативний вплив зростання їхньої амплітуди;

– принцип комплексності, що сприяє формуванню найбільш оптимального та однорідного конкурентного простору;

– принцип дотримання інтересів, коли створюються умови для максимально ефективного забезпечення потреб усіх учасників процесу;

– принцип відкритості, коли вільний доступ до інформації створює сприятливі можливості для реалізації конкурентних переваг просторового розвитку територій.

Реалізація вищезазначених принципів спрямована на підвищення рівня конкурентоспроможності просторового розвитку територій за рахунок створення відповідних умов для реалізації їхніх конкурентних переваг, що в результаті сприятиме наближенню України до європейських стандартів розвитку.

Аналіз досліджень щодо проблематики місцевого розвитку характеризується широкими матеріалами стосовно його організації, розроблення, управління та впровадження. Запропоновані в роботах науковців принципи просторового розвитку, що розглядаються по відношенню до місцевого розвитку в умовах децентралізації влади, є актуальними для практичного використання громадою під час планування власного розвитку, визначення пріоритетів і завдань щодо досягнення цілей місцевого розвитку, формування управлінських механізмів для забезпечення дієвості і послідовності заходів та отримання максимального ефективного результату [17].

До основних принципів, які пропонуються під час планування просторового розвитку громад і територій та впровадження будь-яких ініціатив з місцевого економічного розвитку в умовах децентралізації влади, віднесено такі [17]:

- принцип системного всебічного та комплексного підходу. Успішні ініціативи з місцевого економічного розвитку повинні бути цілеспрямованими, багатоплановими і бути спрямованими на вирішення широкого кола питань, пов'язаних із забезпеченням сталого розвитку громади та збалансуванням економічних, соціальних і природоохоронних завдань;

- принцип місцевого лідерства і бачення перспектив. Удале використання лідерства як додаткового територіального ресурсу сприяє забезпеченню ефективного та інноваційного управління, належної участі громадян у процесі прийняття рішень із метою перетворення громад у бажаний для проживання і праці простір;

- принцип творчості та креативності. Пристосування до швидких технологічних, політичних, економічних і соціальних змін потребує застосування креативних підходів до просторового розвитку територій, пошуку нових шляхів розвитку економіки (наприклад, економіки знань, економіки інформації, економіки вражень тощо), які швидко адаптуються до динамічних проблем, з якими стикаються громади;

- принцип партнерства. Співпраця, широке співробітництво і формування партнерств на рівні громад, залучення активних громадян і зацікавлених суспільних груп створюють синергію й є необхідними умовами успішної реалізації планів та заходів із місцевого розвитку;

- принцип відкритості місцевої економіки. Перехід від закритих місцевих економік до відкритих глобальних систем сприятиме підвищенню конкурентоспроможності громад на основі розвитку і підтримці спеціалізованих підприємств, кваліфікованих працівників та інновацій;

- принцип планування. Метою є досягнення позитивного ефекту як у короткостроковому періоді, так і спрямування на досягнення стратегічних цілей місцевого просторового розвитку;

– принцип гнучкості і адаптивності. Місцевий розвиток має бути процесом випереджувального характеру, коли успіх громади залежить від можливостей скористатися обставинами, передбачити їх та використати на свою користь;

– принцип оперативності і цілеспрямованості. Цінність планування полягає у виокремленні реальних і дієвих заходів, налаштуванні всіх учасників процесу на виконання завдань і досягнення цілей. Успіх залежить від способів та методів його реалізації;

– принцип прозорості і підзвітності. Дотримання означає відкрите обговорення процесу планування місцевого економічного розвитку, широке інформаційне супроводження, залучення громади до спільного вирішення питань;

– принцип конкурентоспроможності. Спрямований на організацію ділового клімату, створення умов для максимального використання територіальних ресурсів, розвитку високопродуктивних ресурсів, залучення широкого кола інвесторів, що забезпечить економічне зростання території за рахунок формування високої доданої вартості, інноваційний тип менеджменту, практичне використання інтелектуального капіталу.

Реалізація реформи децентралізації в Україні оголила низку складних і загрозливих проблем, що впливають на сучасний просторовий розвиток територій у країні, серед яких – економічні складнощі, нерозвинута інфраструктура; регіональні диспропорції; зростаюча бідність, безробіття, проблеми соціальної адаптації; загроза біорізноманітності, брак водних ресурсів та їх забруднення, деградація ґрунтів, забруднення повітря, поводження з різними видами відходів, обмежений доступ до джерел енергії тощо [18].

На думку автора, що досліджує питання місцевого розвитку в умовах реформи децентралізації влади в Україні, актуальним є забезпечення просторового розвитку територій на засадах сталого розвитку, до основних принципів формування якого віднесено такі [18]: орієнтація на потреби й інтереси людей; консенсус щодо довготермінової мети (бачення) розвитку території; усебічність та цілісність; спрямованість на чіткі бюджетні пріоритети; комплексний аналіз стану розвитку територіальної громади; обов'язковість моніторингу та оцінювання; відповідальність і лідерство на місцевому рівні; наявність впливової провідної установи та висока готовність органів влади дотримуватися зобов'язань; розбудова існуючих механізмів і стратегій; активна й ефективна участь; зв'язок між національним та місцевим рівнями.

Висновки

Представлене дослідження щодо підходів до формування принципів просторового розвитку територій дає змогу сформулювати такі висновки.

Установлений недостатній рівень імплементації окремих принципів Європейської хартії місцевого самоврядування в законодавстві України потребує додаткових заходів щодо розбудови такої системи законодавства про місцеве самоврядування, яка б повністю відповідала європейським принципам зазначеного документу.

Доцільними для додаткового опрацювання є законодавчі положення щодо визначення основ державної політики України у сфері розвитку місцевого самоврядування; конституційних положень щодо принципів організації та функціонування системи територіальної організації влади та місцевого самоврядування в Україні; розроблення законодавчих положень про організацію місцевого самоврядування та виконавчої влади на різних територіальних рівнях управління (громада, район, область), про матеріально-фінансову основу місцевого самоврядування, про статус депутатів місцевих рад та про сільських, селищних, міських голів, про форми прямої демократії на місцевому рівні та про статус окремих елементів системи місцевого самоврядування (наприклад, про органи самоорганізації населення) тощо.

Представлений у дослідженні набір принципів просторового розвитку є широким і різнобічним. Узагальнення інформації дає змогу визначити спільні для всіх випадків характеристики, але встановлені суттєві відмінності підтверджують доцільність конкретизації принципів просторового розвитку залежно від окремої мети дослідження.

Просторовий розвиток територій безпосередньо залежить від наявних територіальних особливостей, отже, формування принципів його організації потребує індивідуального підходу, незважаючи на наявність загальних характеристик, що підходять для всіх територій.

Ураховуючи загальносвітовий тренд щодо просторового розвитку територій на засадах сталості, ураховання принципів сталого розвитку є доцільним під час формування пріоритетів просторового розвитку територій в Україні.

Вибір принципів просторового розвитку територій у кожному індивідуальному випадку потребує методологічного уточнення, доповнення та конкретизації, ураховуючи специфіку соціально-економічного розвитку території, тематику дослідження, відмінності умов та територіальні особливості.

Список використаних джерел:

1. Принципи Європейської хартії місцевого самоврядування / М. Пітцик, В. Кравченко, Е. Моньйо, Б. Фонтер та ін. Київ, 2000. 136 с.
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.12.2021).
3. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 5 лютого 2015 р. № 156-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> (дата звернення: 11.12.2021).

4. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.12.2021).
5. Кравченко В.В. Принципи Європейської хартії місцевого самоврядування та їх імплементація в законодавстві України в контексті реформи місцевого самоврядування. *Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму*. 2016. № 3–4. С. 56–59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2016_3-4_11 (дата звернення: 12.12.2021).
6. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.12.2021).
7. Європейська хартія місцевого самоврядування : Закон України від 15 липня 1997 р. № 452к/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 18.12.2021).
8. Дмитриев Ю. Европейская хартия местного самоуправления и российское законодательство. *Право и жизнь*. 1997. № 12. С. 162–172.
9. Кравченко В.В., Баймуратов М.О., Батанов О.В. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні : монографія. Київ : Атіка, 2007. 864 с.
10. Криштоп Т., Рись Р., Кошелюк Л. Посібник з питань просторового планування для уповноважених органів містобудування та архітектури об'єднаних територіальних громад. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/347/1.pdf> (дата звернення: 10.12.2021).
11. Куйбіда В.С., Негода В.А., Толкованов В.В. Регіональний розвиток та просторове планування територій: досвід України та інших держав – членів Ради Європи. Київ : Крамар, 2009, 170 с.
12. Морозова Л.В. Принципи просторового розвитку соціально-економічної системи України. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил*. 2013. Вип. 4. С. 174–178. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZKhUPS_2013_4_41.
13. Пепа Т.В. Просторовий розвиток регіональних соціально-економічних систем в контексті державної регіональної політики. *Держава та регіони. Серія Державне управління*. 2009. № 2. С. 17–21.
14. Павлюк Ю.Ю. Просторовий розвиток регіонально-економічних систем. *Збірник наукових праць ВНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2011. № 2. С. 42–47. URL: <http://econjournal.vsau.org/files/pdfa/1868.pdf> (дата звернення: 15.12.2021).
15. Паславська В.В., Квасній Л.Г. Принципи формування та функціонування просторових систем регіонального розвитку. URL: <http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/yatnadtsyata-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internetkonferentsiya/290-printsipi-formuvannya-ta-funktsionuvannya-prostorovi>.
16. Крайник О.П. Напрями державної регіональної кластерної політики. *Кластери як інструмент регіонального розвитку* (м. Феодосія, 16–20 липня 2012 р.). Харків : ХарПІ НАДУ, 2012. С. 29–33. URL: https://kbuara.kh.ua/wp-content/themes/kbuara/filesforpages/publications/2012_05.pdf.
17. Васильченко Г., Парасюк І., Єременко Н. Планування розвитку територіальних громад : навчальний посібник. Київ : ВІ ЕН ЕЙ, 2015. 256 с.
18. Берданова О., Вакуленко В. Стратегічне планування місцевого розвитку : практичний посібник. Київ : София-А, 2012. 88 с.

References:

1. Pityck M., Kravchenko V., Monjjo E., Fonter B., Chernikov V. (2000) Pryncypy Jevropejskoi khartiji miscevogo samovrjaduvannja [Principles of the European Charter of Local Self-Government]. Kyiv. (in Ukrainian)
2. Verkhovna Rada Ukrainy (1997) Pro misceve samovrjaduvannja v Ukraini. Zakon Ukrainy vid 21 travnja 1997 roku no 280/97-VR [On Local Self-Government in Ukraine. Law of Ukraine of May 21, 1997, no 280/97-VR]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 11 December 2021).
3. Verkhovna Rada Ukrainy (2015) Pro zasady derzhavnoi regionalnoji polityky. Zakon Ukrainy vid 5 ljutogho 2015 roku no 156-VIII [On the Principles of State Regional Policy. Law of Ukraine of February 5, 2015, no 156-VIII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/156-19#Text> (accessed 11 December 2021).
4. Verkhovna Rada Ukrainy (2014) Pro skhvalennja Konceptiji reformuvannja miscevogo samovrjaduvannja ta terytorialnoji orghanizaciji vlady v Ukraini. Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 1 kvitnja 2014 roku no 333-r [On approval of the Concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine. Ordinance of the Cabinet of Ministers of Ukraine, no 333-r of April 1, 2014]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (accessed 15 December 2021).
5. Kravchenko V.V. (2016) Pryncypy Jevropejskoi Khartiji miscevogo samovrjaduvannja ta jikh implementacija v zakonodavstvi Ukrainy v konteksti reformy miscevogo samovrjaduvannja [Principles of the European Charter of Local Self-Government and their implementation in the legislation of Ukraine in the context of local self-government reform]. *Visnyk Akademiji praci, socialjnykh vidnosyn i turyzmu*, no. 3–4, pp. 56–59. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VAPSV_2016_3-4_11 (accessed 12 December 2021).
6. Verkhovna Rada Ukrainy (1996) Konstytucija Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 28 chervnja 1996 roku no 254k/96-VR [Constitution of Ukraine. Law of Ukraine of June 28, 1996, no 254k/96-VR]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 12 December 2021).
7. Verkhovna Rada Ukrainy (1997) Jevropejska khartija miscevogo samovrjaduvannja. Zakon Ukrainy vid 15 lypnja 1997 roku no 452k/97-VR [European Charter of Local Self-Government. Law of Ukraine of July 15, 1997, no 452k/97-VR]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (accessed 18 December 2021).
8. Dmytryev Ju. (1997) Evropejskaja khartyja mestnogho samoupravlenija y rossyjskoe zakonodateljstvo [European charter of meste self-government and Russian law-adjective]. *Pravo y zhynj*, no. 12, pp. 162–172.
9. Kravchenko V.V., Bajmuratov M.O., Batanov O.V. (2007) Aktualjni problemy stanovlennja ta rozvytku miscevogo samovrjaduvannja v Ukraini [Actual problems of formation and development of local self-government in Ukraine]. Kyiv: Atika. (in Ukrainian)
10. Kryshtop T., Rysj R., Kosheljuk L. (2018) Posibnyk z pytanj prostorovogho planuvannja dlja upovnovazhenykh orghaniv mistobuduvannja ta arkhitektury ob'jednanykh terytorialnykh ghromad [Spatial Planning Guide for Authorized Urban Planning and Architecture bodies of amalgamated hromadas]. Available at: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/347/1.pdf> (accessed 10 December 2021).
11. Kujbida V.S., Neghoda V.A., Tolkovanov V.V. (2009) Regionalnyj rozvytok ta prostorove planuvannja terytorij: dosvid Ukrainy ta inshykh derzhav-chleniv Rady Jevropy [Regional development and spatial planning of territories: experience of Ukraine and other Council of Europe member states]. Kyiv: Kramar. (in Ukrainian)

12. Morozova L.V. (2013) Pryncypy prostorovogho rozvytku socialjno-ekonomichnoji systemy Ukrainy [Principles of spatial development of socio-economic system of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh pracj Kharkivskjogho universytetu Povitryjnykh syl*, vol. 4, pp. 174–178. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZKhUPS_2013_4_41 (accessed 10 December 2021).
13. Pepa T.V. (2009) Prostorovyj rozvytok rehionaljnykh socialjno-ekonomichnykh system v konteksti derzhavnoji rehionaljnoji polityky [Spatial development of regional socio-economic systems in the context of state regional policy]. *State and regions. Series: Governance*, no. 2, pp. 17–21.
14. Pavljuk Ju.Ju. (2011) Prostorovyj rozvytok rehionaljno-ekonomichnykh system [Spatial development of regional and economic systems]. *Zbirnyk naukovykh pracj VNAU. Serija «Ekonomichni nauky»*, no. 2, pp. 42–47. Available at: <http://econjournal.vsau.org/files/pdfa/1868.pdf> (accessed 15 December 2021).
15. Paslavsjska V.V., Kvasnij L.Gh. (2021) Pryncypy formuvannja ta funkcionuvannja prostorovykh system rehionaljnogho rozvytku [Principles of formation and functioning of spatial systems of regional development]. Proceedings of the *Scientific thinking. Fifteenth All-Ukrainian Practical and Scientific Internet Conference*. Available at: <http://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/45-p-yatnadtsyata-vseukrajinska-praktychno-piznavalna-internet-konferentsiya/290-printsipi-formuvannja-ta-funktsionuvannja-prostorovi> (accessed 10 December 2021).
16. Krajnyk O.P. (2012) Naprjamy derzhavnoji rehionaljnoji klasternoji polityky [Directions of state regional cluster policy]. Proceedings of the *Clusters of regional development tools (Ukraine, Feodosia, July 16–20, 2012)*. Kharkiv: KharRI NADU, pp. 29–33. Available at: https://kbuapa.kh.ua/wp-content/themes/kbuapa/filesforpages/publications/2012_05.pdf (accessed 15 December 2021).
17. Vasyljchenko Gh., Parasjuk I., Jeremenko N. (2015) Planuvannja rozvytku terytorialjnykh ghromad. Navchalnyj posibnyk dlja posadovykh osib miscevogho samovrjaduvannja [Planning for the development of territorial communities. Textbook for local self-government officials]. Kyiv: Pidpryjemstvo VI EN EJ. (in Ukrainian)
18. Berdanova O., Vakulenko V. (2012) Strategichne planuvannja miscevogho rozvytku. Praktychnyj posibnyk [Strategic planning of local development. How-to guide]. Kyiv: Sofyja-A.